

Magdalena Debita
(Uniwersytet Wrocławski)

JAN PAWEŁ II WOBEC PRZEMOCY, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM TREŚCI ENCYKLIKI *CENTESIMUS ANNUS*

ABSTRACT

JOHN PAUL II ON VIOLENCE, WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE CONTENT OF *CENTESIMUS ANNUS* ENCYCLICAL

The main purpose of this article is to present John Paul II's views on the subject of violence, which the Polish Pope regarded as one of the threats to living in accordance with the commandments and norms of religion and Christian ethics. The author predominantly focuses on analyzing the *Centesimus Annus* encyclical issued in 1991. Both its title and content contain many references to Leo XIII's encyclical *Rerum Novarum*, published precisely 100 years earlier. In his own teaching, John Paul II distinguishes moral and social aspects of violence. According to these papal reflections, violence has many sources and substrates that make it difficult for men to combat.

KEYWORDS: John Paul II, encyclical, *Centesimus Annus*, Papal teaching

SŁOWA KLUCZOWE: Jan Paweł II, papież, encyklika, *Centesimus Annus*, nauczanie papieskie

1. Wstęp

Celem przyjętym w tym artykule jest przedstawienie poglądów papieża Jana Pawła II na problematykę przemocy, traktowanej jako jedno z zagrożeń dla życia zgodnego z przykazami i normami religii oraz etyki

chrześcijańskiej. Skupiono się w szczególności na analizie treści wydanej w 1991 roku encykliki *Centesimus Annus* (tłum. „Setna rocznica”), jako tej, w której papież potraktował przemoc w charakterze istotnego zagrożenia, a zarazem zjawiska społecznego. Dodatkowo, odniesiono się do treści innych dokumentów i przemówień papieskich, a przeprowadzoną kwerendę wsparto odwołaniami do poglądów zawartych w literaturze przedmiotu. Starano się wykazać aktualność rozważań papieskich na temat przemocy i ich użyteczność dla praktyki życia społecznego w XXI wieku.

Jan Paweł II w treści swoich przemówień oraz w encyklikach wielokrotnie odnosił się do problematyki przemocy, jako zagrożenia dla rozwoju życia zgodnego z religią i etyką chrześcijańską. W treści swojego nauczania papież różnicował przemoc w aspekcie moralnym od przemocy w aspekcie społecznym. W pierwszym przypadku chodziło o podkreślenie, że przemoc jest złem, które zagraża człowiekowi i jego poczuciu moralności, godzi w wizję sprawiedliwości, rozprzestrzenia nienawiść między ludźmi, prowokuje ludzi do złych czynów oraz znajduje się u podłoża wielu wojen¹. W encyklice *Evangelium Vitae* papież powiązał przemoc z wojnami, traktując je jako istotne zagrożenia dla ochrony życia ludzkiego w XX wieku. Pisał ponadto, że: „U korzeni wszelkiej przemocy skierowanej przeciw bliźniemu leży ustępstwo na rzecz «logiki» Złego, to znaczy tego, który «od początku był zabójcą»”². Z kolei w encyklice *Veritatis Splendor* podkreślił: „Sprowadzanie człowieka przemocą do roli przedmiotu użytkowego lub źródła dochodu jest grzechem przeciwko jego godności i fundamentalnym prawom”³.

Drugim głównym ujęciem problematyki przemocy w refleksji Jana Pawła II było ujęcie społeczne. W tym aspekcie papież traktował przemoc bez oderwania jej od kontekstu zagrożenia dla prawidłowego rozwoju relacji w społeczeństwie. W treści encykliki *Redemptor Hominis* pisał, że przemoc – obok totalizmu, neokolonializmu oraz imperializmu – to zjawiska stale zagrażające pokojowemu współżyciu narodów⁴. Na temat

1 Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo Rei Socialis*, oprac. J. Majka, Wrocław 1994, s. 6–7.

2 Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium Vitae*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. W. Życiński, Kraków 1997, s. 851.

3 Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis Splendor*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego...*, *op. cit.*, s. 816.

4 Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor Hominis*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego...*, *op. cit.*, s. 49.

przemocy w ujęciu społecznym papież z Polski odwoływał się wielokrotnie także w ramach orędzi na Światowe Dni Pokoju oraz w bezpośrednich odezwach czy rozmowach ze światowymi przywódcami. Zachował się przykładowo fragment wypowiedzi z 1999 roku, w którym papież stwierdził: „Wybór życia pociąga za sobą odrzucenie wszystkich form przemocy: przemocy biedy i głodu, które gnębią tyle istnień ludzkich; przemocy konfliktu zbrojnego, który nie rozwiązuje, ale powiększa podziały i napięcia; przemocy szczególnie straszliwej broni, jak miny przeciwko ludziom”⁵. Również wypowiedzi papieskie zawarte w encyklice *Centesimus Annus* wpisują się w ujęcie społeczne zjawiska przemocy i są warte bardziej szczegółowego omówienia.

2. Dyskurs papieski wobec treści encykliki Leona XIII *Rerum Novarum*

Papież Jan Paweł II w treści encykliki *Centesimus Annus* w wielu miejscach odwoływał się do encykliki Leona XIII *Rerum Novarum*. W tej ostatniej papież Leon XIII przekonywał, że człowiek jest istotą stworzoną na podobieństwo Boga, każdy jest równy przed Bogiem, a na świecie istnieje wiele zagrożeń dla godności człowieka, z kolei jednym z nich jest zjawisko przemocy w stosunkach społecznych⁶. Już w słowie wstępnym przed właściwymi rozdziałami swojej encykliki papież Jan Paweł II podkreślił natomiast, że została ona napisana oraz wydana w setną rocznicę wydania encykliki Leona XIII. Zawarte w ten sposób sformułowanie może przekonywać o planowanym dyskursie papieża Polaka z ciągle aktualnymi według chrześcijan tezami i stanowiskami obecnymi w encyklice *Rerum Novarum*. Bliższe przyjrzenie się płaszczyznom tego dyskursu pozwoli lepiej zrozumieć poglądy Jana Pawła II wyrażone również na temat przemocy.

W nawiązaniu do treści encykliki Leona XIII papież Jan Paweł II postuluje w encyklice *Centesimus Annus*, że znaczna część odniesień do szeroko rozumianej tzw. problematyki robotniczej nie straciła na znaczeniu w końcu XX wieku, choć należy ją uzupełnić o spojrzenie na nowe zjawiska i wyzwania w ramach społecznej nauki Kościoła. Punktem wspólnym

5 J. Moskwa, *Jan Paweł II*, Warszawa 2005, s. 412.

6 Leon XIII, *Encyklika Rerum Novarum*, „Znak” 1982, nr 7–9, s. 643.

obu tekstów jest troska o umacnianie „wielkiego ruchu obrony osoby ludzkiej i ochrony jej godności”⁷. Odwołując się do założeń ujętych w *Rerum Novarum*, papież Jan Paweł II podkreślił, że zakończenia XIX i XX stulecia łączy to, że w obu tych czasach doszło do radykalnych przemian w sferze polityki, gospodarki i życia społecznego, w tym na polu techniki i nauki, natomiast na ludzi zaczęły oddziaływać treści nowych ideologii. Elementem oddziaływania tych ideologii było dążenie do wywoływania zmian w zachowaniu ludzi, także pod wpływem przymusu lub przemocy, co godziło w wolność człowieka i jego nieskrępowane wybory oraz w jego równość w stosunkach społecznych. W tych treściach papież Jan Paweł II jawnie odwoływał się do ideologii marksizmu i socjalizmu, analizowanych przez Leona XIII w encyklice *Rerum Novarum*. Podkreśla się, że jeszcze przed swoim pontyfikatem musiał być pod wpływem propagowanych w Kościele katolickim idei sprzeciwiających się możliwości adaptacji w drugiej połowie XX wieku „marksistowskiej teorii walki klasowej, jako istotnego elementu stymulującego rozwój społeczny”⁸.

Odwołując się do treści *Rerum Novarum*, papież Jan Paweł II w encyklice *Centesimus Annus* podkreślił, że następstwem przemian politycznych, gospodarczych i społecznych z końca XIX stulecia było ukształtowanie podziału społeczeństwa na dwie odgródzone od siebie klasy społeczne. W gwałtownej formie wyłoniono inną niż wcześniej formę własności ekonomicznej i rozwoju życia gospodarczego, w myśl propagowanych haseł marksizmu i socjalizmu. Nieodłącznym elementem przemian było wpisanie konfliktu klasowego, jako naturalnego oraz niemożliwego do uniknięcia zjawiska charakteryzującego życie społeczne. Konflikt społeczny opierał się przy tym na przemocy, która w najbardziej skrajnej formie mogła przyjąć postać ogólnonarodowej rewolucji w myśl haseł równości robotniczej i kolektywności. Koncepcje zwane socjalistycznymi sprzyjały wybuchowi rewolucji, w której przemoc była istotnym elementem, a przy tym zagrażała pokojowi i stabilnemu funkcjonowaniu pracowników. Odnosząc się do nauczania Leona XIII, papież Jan Paweł II zauważył ponadto, że przemoc, jako element walki klasowej, należy traktować jako pochodną takich zjawisk, jak pojawienia się żądzzy nowości, zubożenia mas społecznych oraz wzrostu niezadowolenia robotników ze swojej pozycji i ciąglego widma

7 Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus Annus*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego...*, *op. cit.*, s. 622.

8 J. Keller, *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II*, Warszawa 1973, s. 159.

bezrobocia czy pogorszenia obyczajów⁹. Papież z Polski poszukiwał analogii do tych zjawisk w swoich czasach, dostrzegając aktualność treści encykliki jednego ze swoich poprzedników, nawet mimo upadku ideologii marksistowskiej i socjalizmu, jako doktryny polityczno-gospodarczej i społecznej.

Jan Paweł II zauważył, że Leon XIII trafnie zdefiniował istotę zjawiska, które zostało określone mianem konfliktu społecznego, z obecnymi w jego ramach elementami przemocy. W końcu XIX wieku papież, a razem z nim Kościół katolicki, a także środowiska świeckie, musiały uznać, że społeczeństwo stało się wewnętrznie skłócone, a groźba eskalacji zachowań opartych na przemocy była stale wysoka. W *Centesimus Annus* Jan Paweł II w następujących słowach przedstawił istotę wspomnianego konfliktu: „był tym bardziej bezwzględny i nieludzki, że nie uznawał reguł ani norm. Był to konflikt pomiędzy kapitałem a pracą, albo – jak go nazywa encyklika – «kwestia robotnicza»”¹⁰. Na przykładzie tego poglądu widać odwołanie do oddziaływania na społeczeństwa końca XIX wieku ideologii marksistowskiej oraz socjalizmu, jako późniejszej podstawy państw totalitarnych.

Zarysowanie się konfliktu między kapitałem a pracą było zatem ważnym źródłem potencjalnej przemocy, jako elementu walki klasowej, z kolei możliwość zastosowania analogii do czasów współczesnych rodziła w ocenie Jana Pawła II istotne zagrożenie dla kondycji także współczesnego mu człowieka. Na tym przykładzie po raz kolejny widać zarysowaną na gruncie społecznej nauki Kościoła katolickiego krytykę oddziaływania marksizmu oraz socjalizmu na położenie człowieka, zarówno w końcu XIX, jak i w całym XX wieku. Jak dodaje się w literaturze, papież Jan Paweł II nie zrezygnował z tej krytyki do końca swojego pontyfikatu, sprzeciwiając się między innymi próbom swoistej restauracji idei marksizmu i haseł typowych dla lewicy chrześcijańskiej w ramach ruchu określanego mianem teologii wyzwolenia. Była ona szczególnie popularna wśród części hierarchów Kościoła oraz wiernych w Ameryce Łacińskiej¹¹.

Interpretując treść encykliki *Rerum Novarum*, papież Jan Paweł II zauważył, że konflikt klasowy przeciwstawił jednego człowieka wobec drugiego, a wzajemna przemoc między nimi była uzależniona od

⁹ Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, op. cit., s. 625.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A. Domosławski, *Chrystus bez karabinu: o pontyfikacie Jana Pawła II*, Warszawa 1999, s. 91.

sprzecznych interesów obu stron. Jedni (klasa robotnicza) walczyli o przetrwanie, podczas gdy drudzy (faktycznie sprawujący funkcję klasy panującej) walczyli o bogactwo, zazwyczaj przy pomocy wyzysku i ucisku klasy robotniczej. W ten sposób rozumiana walka klas była – zdaniem papieża z Polski – jednoznacznie potępiona w ocenie wyrażonej przez Leona XIII w treści *Rerum Novarum*¹². Obaj papieże zgadzali się zresztą ze sobą w przywołanej kwestii, traktując podobne podziały za przejaw pogwałcenia idei równości wszystkich ludzi w oczach Boga i nie godząc się, by jedne grupy społeczne wyzyskiwały inne.

Odnosząc się do dyskursu papieskiego wobec treści encykliki Leona XIII *Rerum Novarum*, należy dodać, że polski papież zgodził się z tym, że w sprawie wspomnianej walki klas podstawową kwestią było zagwarantowanie przestrzegania praw robotników, w tym zwłaszcza prawa do przeżycia i prawa do posiadania własności prywatnej. Cechą charakterystyczną społeczeństwa klasowego miało być uprzywilejowanie własności kolektywnej, co groziło w dłuższej perspektywie wykluczeniu społecznemu, biedą oraz ubóstwem robotników. Państwo posiadało środki przymusu i przemocy, aby nakłonić obywateli do hołdowania idei własności kolektywnej, a prawidłowość taką Jan Paweł II dostrzegł również w niektórych państwach podczas swojego pontyfikatu¹³. Na przykładzie tego odwołania widać powiązanie przemocy z zagrożeniami naruszania zasady ochrony własności prywatnej, a także zasady ochrony podstawowych potrzeb człowieka zaspokajanych dzięki godzwej pracy. Za ochroną własności prywatnej papież z Polski opowiadał się zresztą także w innych swoich przemówieniach oraz pismach, a także chociażby w książce pt. „O państwie”. Przedstawił tam pogląd – także przy odwołaniu do katolickiej nauki społecznej w myśl dorobku Leona XIII – zgodnie z którym ochrona własności to jedno z podstawowych zadań państwa, a zarazem gwarancji godności każdego człowieka, przez co prawo to nie może zostać zniesione¹⁴. Uniwersalność i powszechność godności ludzkiej – bez względu na pochodzenie czy status materialny – podkreślał mocno w swej encyklice *Rerum Novarum* Leon XIII¹⁵.

12 Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, *op. cit.*, s. 626.

13 *Ibidem*, s. 626–627.

14 Jan Paweł II, *O państwie*, Kraków 2001, s. 10.

15 Por. M. Sadowski, *Naturalne i społeczne prawa człowieka w nauczaniu papieża Leona XIII*, „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, 1.4, Warszawa 2011, s. 113.

W licznych nawiązaniach Jana Pawła II do refleksji zawartej w encyklice *Rerum Novarum* widać dominujące przypisanie przemocy wymiaru społecznego. Obaj papieże skupili się na przedstawieniu społecznych korzeni, a także oddziaływania przemocy, aby uniknąć relatywizmu moralnego w odniesieniu do tego zjawiska. Abstrahując od przemocy indywidualnej, wynikającej z różnych emocji i postaw jednostek, starali się wykazać szerszy, grupowy kontekst opisywanego zjawiska. Najlepiej było to widoczne przez powiązanie przemocy i zjawisk towarzyszących ze społecznym oddziaływaniem haseł marksizmu-leninizmu oraz socjalizmu – zarówno w końcu XIX stulecia, jak i w XX wieku. Jak dostrzeżono w literaturze przedmiotu, odwołania do refleksji Leona XIII sprawiły, że papież Jan Paweł II „dostrzega niesprawiedliwy podział społeczeństw na bogate i biedne, widzi korupcję, przemoc i wyzysk w skali wewnętrznej i zewnętrznej, ale nie aprobeuje rozwiązania tych problemów na płaszczyźnie walki klasowej”¹⁶.

3. Wymiary przemocy i krytyka marksizmu w refleksji Jana Pawła II

W refleksji przedstawionej w encyklice *Centesimus Annus* papież Jan Paweł II – nie rezygnując z licznych odwołań do dorobku Leona XIII – odniósł się do różnych wymiarów przemocy i potraktował to zjawisko w szerokim ujęciu społecznym. Przemoc nie była w refleksji papieskiej utożsamiana wyłącznie z bezpośrednim atakiem na drugiego człowieka (na przykład podczas konfliktu zbrojnego), ale miała podłoże społeczne. Oznaczało to, że jej przejawy były widoczne na skutek obecności różnych interakcji międzyludzkich, oddziaływania haseł szkodliwych ideologii i też, jak również ukształtowania podległości w relacji państwo-obywatel.

Jednym z przejawów, a w zasadzie źródeł, obserwowanej przez Jana Pawła II przemocy było zjawisko ateizmu. Papież odniósł się do poruszonego w *Rerum Novarum* tematu ateizmu, jako podstawy wzmacniającej zagrożenie przemocą oraz przedmiotowym traktowaniem drugiego człowieka, w opisywanym przypadku zwłaszcza robotników. Postawa ateizmu miała odwrócić społeczeństwo od religijnych czy etycznych norm i pozwolić mu przez to łatwiej znosić czy też podporządkować się wojnie

¹⁶ J. Keller, *Katolicka doktryna społeczna*, Warszawa 1989, s. 180.

totalnej, jako elementowi walki marksizmu oraz socjalizmu z innymi, postrzeganymi jako wrogie, doktrynami (głównie kapitalizmem). Papież Jan Paweł II był skłonny zgodzić się z Leonem XIII, że ateizm „prowadzi do takiego ukształtowania porządku społecznego, w którym ignorowana jest godność i odpowiedzialność osoby”¹⁷.

Wydaje się, że odwołania do ateizmu nie są przypadkowe, ponieważ wszyscy papieże od końca XIX wieku zdawali sobie doskonale sprawę z podstaw doktryny państw socjalistycznych i komunistycznych zarazem. Elementem rozwoju tych państw był sprzeciw wobec religii jako takiej, jak również odrzucenie Kościoła katolickiego, jako instytucji społecznie ważnej dla rozwoju duchowego każdego wierzącego człowieka. Negacja Kościoła katolickiego oraz religii – traktowanej przez marksistów jako opium dla mas – rodziła przyzwolenie na przemoc wobec tych obywateli, którzy nie mogli pogodzić się z marginalizacją roli religii oraz postulowali przywiązanie do religii katolickiej, pomimo polityki jej ośmieszania ze strony państwa¹⁸. W społecznej nauce Kościoła od Leona XIII po pontyfikat Jana Pawła II nie mogło być miejsca na akceptację podobnego stanowiska oraz uzasadnienia przemocy narzuconej społeczeństwu postawy ateizmu.

W treści encykliki *Centesimus Annus* można przeczytać o przeciwstawieniu się przez Kościół katolicki ideologiom nienawiści oraz wskazaniu na „drogę eliminacji przemocy i uraz poprzez sprawiedliwość. Oby pamięć owych straszliwych wydarzeń kierowała działaniami wszystkich ludzi, a w szczególności rządzących Narodami w naszych czasach, w których inne niesprawiedliwości podsycają nowe nienawiści i gdy rodzą się już nowe ideologie sławiące przemoc”¹⁹. Na przykładzie tego cytatu można dostrzec ważne źródło współczesnej przemocy, a mianowicie oddziaływanie na społeczeństwo różnych doktryn politycznych oraz poglądów rządzących na relacje z innymi państwami i narodami. Tak rozumiana przemoc jest efektem ścierających się poglądów opartych na sile i militarystyce, niewygaszonych w XX wieku, jak również na początku kolejnego stulecia. Papież Jan Paweł II odwołał się zresztą w treści swojej encykliki

17 Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, *op. cit.*, s. 639.

18 M. Jędraszewski, *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22, s. 300–302.

19 Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, *op. cit.*, s. 644.

do wydarzeń z okresu II wojny światowej, postrzegając przemoc jako efekt nienawiści między narodami i braku akceptacji przez rządzących dla ukształtowanych granic oraz istnienia innych państw i narodów. Odniósł się także do zimnowojennego podziału świata po 1945 roku, pisząc: „W konsekwencji tych przemocą dokonanych podziałów ogromne masy ludzi zostają zmuszone do opuszczenia swej ziemi i są przymusowo deportowane”²⁰. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że refleksja papieska w nurcie społecznej nauki Kościoła potępia przemoc, jako podstawę prawa użycia siły w stosunkach międzynarodowych. Pomimo faktu, że Jan Paweł II nie wykluczał, iż w ostateczności logika militarna mogła mieć rację bytu, to jednak wielokrotnie podkreślał, że powinna być ona podporządkowana międzynarodowej współpracy, w której rezultacie możliwe byłoby rozwiązanie rozmaitych konfliktów na drodze pokojowej²¹.

Jan Paweł II dostrzegł, że przemoc determinowana stosunkami politycznymi, głęboko oddziałującymi na sferę funkcjonowania społeczeństwa, jest zawsze usprawiedliwiana kłamstwem, przybierając „fałszywe pozory obrony jakiegoś prawa czy odpowiedzi na czyjąś groźbę”²². Wyraził postulat, aby ludzie nie traktowali przemocy wyłącznie z perspektywy ewentualnego konfliktu zbrojnego, jak to mieli w zwyczaju czynić politycy skonfliktowanych ze sobą państw podczas okresu zimnej wojny. Przemoc dotyczy bowiem nie tylko faktycznego użycia siły zbrojnej, ale jest postawą tkwiącą w psychice człowieka, uzewnętrznianą w kontakcie z drugą osobą. Postawa ta opiera się na kłamstwie, próbie wymuszenia określonych ustępstw, dążeniu do manifestacji siły i przewagi silniejszego nad słabszym, czy też posługiwaniu się fałszywym poczuciem walki o sprawiedliwość. W papieskim apelu poczynionym w encyklice *Centesimus Annus* wyłania się hasło: „by ludzie nauczyli się walczyć o sprawiedliwość bez uciekania się do przemocy, wyrzekając się walki klas w sporach wewnętrznych i wojny w konfliktach międzynarodowych”²³.

Trudno pominąć przy tej okazji pogląd zaprezentowany w literaturze, zgodnie z którym papież z Polski w zdecydowany sposób wyrażał sprzeciw wobec stosowania siły, zarówno w stosunkach międzynarodowych,

20 *Ibidem*, s. 644.

21 J. Nagórny, K. Jeżyna, *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, Radom 2005, s. 242.

22 Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, *op. cit.*, s. 651.

23 *Ibidem*, s. 651.

ale również międzyosobowych. W wielokrotnych apelach do ludzi posługiwał się hasłem negowania przemocy, jako środka, którego nie można postrzegać jako uniwersalnego sposobu wygaszania konfliktów. Wyrażał zdecydowane potępienie samej wojny, ale i krytykę wszelkich innych form zachowań i działań wykorzystujących przemoc jako instrumentalny środek realizacji interesów silniejszej strony wobec strony słabszej²⁴. Krótko po wyborze na papieża, ponieważ już w 1979 roku podczas wizyty w Irlandii, Jan Paweł II w czasie jednego z przemówień w miejscowości Drogheda wyraził następujący pogląd: „Przemoc niszczy dzieło sprawiedliwości”²⁵, tym samym nakazując skonfliktowanemu społeczeństwu zaprzestania posługiwania się przemocą. Interpretując przesłanie papieskie, należy sądzić, że wyrażało sprzeczność pomiędzy przemocą a możliwością realizacji zasady sprawiedliwości społecznej.

Innym źródłem przemocy, według treści zawartych w analizowanej encyklice papieskiej, jest przedkładanie własnego indywidualnego interesu przez niektórych ludzi ponad wspólny interes ogólnospołeczny. W ocenie papieża Jana Pawła II nawet „tam, gdzie indywidualny zysk jest przemocą zniesiony, zastępuje się go ciężkim systemem biurokratycznej kontroli, który pozbawia człowieka inicjatywy i zdolności twórczej”²⁶. Taki cytat można traktować, jako odwołanie do funkcjonowania komunistycznych państw, niewolących człowieka oraz zastraszających go przez biurokratyczny, a także zinstytucjonalizowany system przemocy. Treści te niekoniecznie muszą dotyczyć wyłącznie relacji na linii państwo–obywatel, ponieważ w codziennych stosunkach społecznych wielu ludzi próbuje przekładać własne interesy i zyski ponad współpracę oraz obopólne korzyści z kontaktów z innymi ludźmi.

Warto dodać, że postrzeganie przez papieża Jana Pawła II przemocy w ujęciu społecznym nie zawsze daje się prosto oddzielić od postrzegania tego zjawiska w ujęciu moralnym. Podobne stanowisko sformułowano w literaturze, gdzie można spotkać się z poglądem, że „nauczanie Jana Pawła II uznające miłosierdzie za cnotę wyklucza jakiegokolwiek próby agresywnego dochodzenia prawdy czy też jej narzucania”²⁷. W swoim

²⁴ J. Keller, *Katolicka...*, *op. cit.*, s. 243.

²⁵ Z. Podlejski, *Do nieba przez aklamację*, Kraków 2010, s. 59.

²⁶ Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus...*, *op. cit.*, s. 653.

²⁷ A. Szklarska, *Czy prawda może być przemocą?*, „*Studia Philosophiae Christianae UKSW*” 2015, nr 51, s. 149.

nauczaniu papież z Polski przeciwstawiał się relatywizmowi moralnemu, jednoznacznie potępiając przemoc, a hołdując wyższości miłosierdzia w relacjach międzyludzkich. Wiążąc znaczenie społeczne i etyczne potępienia przemocy, wyraził stanowisko, że przedmiotowe relacje w heglowskim ujęciu pan–niewolnik powinny być zastąpione podmiotowymi relacjami w ujęciu ojciec–syn²⁸. Na tym przykładzie widać aktualność papieskiej filozofii personalistycznej, która znajduje zastosowanie przy ocenie zachowań człowieka, zarówno z perspektywy norm etycznych, jak i norm życia społecznego. Personalizm chrześcijański papieża Jana Pawła II polega na zanegowaniu różnorodnych form przemocy, takich jak: zbrodnicze i szkodliwe dla człowieka ideologie, przemoc władzy ekonomicznej, technokracja, prymat materializmu, nieludzki system polityczny i agresywność środków masowego przekazu²⁹. Papieska krytyka przemocy dotyczy zatem nie tylko istotnych spraw społecznych, ale również postaw jednostki wpisanych w działania sprzeczne z etyką życia chrześcijańskiego.

4. Podsumowanie i wnioski

Podsumowując przedstawioną analizę, należy stwierdzić, że papież Jan Paweł II jednoznacznie potępiał przemoc, jako szkodliwe zjawisko dla prawidłowego rozwoju stosunków społecznych, a także relacji na linii państwo–obywatel. W ramach encykliki *Centesimus Annus* wielokrotnie odnosił się do zachowań opartych na przemocy, które stanowiły zagrożenie dla ludzkiej godności, równości wszystkich osób, jak również realizacji zasady sprawiedliwości i solidaryzmu społecznego. W ujęciu społecznym przemoc jawiła się w refleksji papieskiej również jako dysfunkcja w relacjach państwa z obywatelami.

W refleksji papieskiej przemoc miała wiele źródeł i podłoży, przez co człowiekowi trudno było i jest z tym zjawiskiem walczyć. Z kolei szczególne znaczenie w krytyce przemocy w treści encykliki *Centesimus Annus* odgrywało połączenie tego zjawiska ze szkodliwymi ideologiami i doktrynami politycznymi oraz społeczno-gospodarczymi. W wielokrotnych

²⁸ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 165.

²⁹ B. Gacka, *Personalizm chrześcijański Św. Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsoviensia UKSW” 2014, nr 1, s. 47.

odwołaniach do treści encykliki Leona XIII *Rerum Novarum* papież Jan Paweł II potwierdził szkodliwe elementy socjalizmu i marksizmu-leninizmu dla kształtowania przyjaznych stosunków międzyludzkich, zarówno w społeczeństwach końca XIX, jak i w XXI wieku. W literaturze wyrażono pogląd, zgodnie z którym Jan Paweł II nie akceptuje socjalizmu czy marksizmu nawet jako ruchów społecznych, w założeniu antyreligijnych i opartych na nadmiernej ingerencji państwa we wszystkie sfery życia obywateli i różnych instytucji społecznych³⁰. Częścią braku akceptacji jest również negacja przemocy, jako środka osiągnięcia celów przez człowieka czy państwo w relacjach z drugą osobą.

Bibliografia

- Domosławski A., *Chrystus bez karabinu: o pontyfikacie Jana Pawła II*, Warszawa 1999.
- Gacka B., *Personalizm chrześcijański Św. Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia UKS” 2014, nr 1.
- Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus Annus*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. W. Życiński, Kraków 1997.
- Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium Vitae*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. W. Życiński, Kraków 1997.
- Jan Paweł II, *Encyklika Redemptor Hominis*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. W. Życiński, Kraków 1997.
- Jan Paweł II, *Encyklika Veritatis Splendor*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. W. Życiński, Kraków 1997.
- Jan Paweł II, *Encyklika Sollicitudo Rei Socialis*, oprac. J. Majka, Wrocław 1994.
- Jan Paweł II, *O państwie*, Kraków 2001.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994.
- Jędraszewski M., *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22.
- Keller J., *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II*, Warszawa 1973.
- Keller J., *Katolicka doktryna społeczna*, Warszawa 1989.

³⁰ J. Keller, *Katolicka...*, *op. cit.*, s. 335.

Leon XIII, *Encyklika Rerum Novarum*, „Znak” 1982, nr 7–9.

Moskwa J., *Jan Paweł II*, Warszawa 2005.

Nagórny J., Jeżyna K., *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, Radom 2005.

Podlejski Z., *Do nieba przez aklamację*, Kraków 2010.

Sadowski M., *Naturalne i społeczne prawa człowieka w nauczaniu papieża Leona XIII*, „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”, 1.4, Warszawa 2011.

Szklarska A., *Czy prawda może być przemocą?*, „Studia Philosophiae Christianae UKSW” 2015, nr 51.